

1964 SZEP 1
244 1

ÓBUDA HAJDANI SELYEMIPARA

Ha körültekintünk a mai Óbudán, téglagyárat, gázgyárat, dohánygyárat, hajógyárat és többféle textilipari üzemet is találunk benne. Látszólag azonban semmi sem mutat arra, hogy az idestova 200 esztendeje virágzásnak induló selyempiparnak is otthont adott. Ennek néhány nyomát mégis föllelhetjük.

A hétéves háború után, a XVIII. század 60-as, 70-es éveiben Mária Terézia minden követ megmozgatott, hogy a kamarai (kincstári) uradalmakon meginduljon a selyemtermelés. Ez időben Óbuda is hozzátartozott a Duna-kanyarban elszórt területekből álló, Zsámbékot és Visegrádot is magában foglaló kincstári uradalomhoz. Itt is szorgalmazták az eperfa ültetését és a selyemhernyótenyésztést, bár nem nagy sikerrel. 1775 körül mintegy 2000 eperfa nőtt Óbudán, és 1780-ban 10 mázas gubót gyűjtöttek. Előbbre azonban nemigen jutottak, mert az óbudai parasztok nem szívesen foglalkoztak a tenyésztéssel, külön helyiségük sem volt erre, és — ahogyan az egykori forrás mondja — a hernyók a lakószoba sűrű pipafüstjében megdöglöttek.

1775—77 között értékesítési válság tört ki a bécsi selyemszövők körében, és többben Magyarországra költöztek a királynő engedélyével és támogatásával. Köztük volt az egymással sógorságban levő Beywinckler József és Höpfinger Jakab is. Ők Eszékre, a szlavóniai selyemtermővidék központjába igyekeztek. Ott már volt selyemgombolyító és selyemcérnázó üzem (filatórium). A kíséretükben levő festőmesterrel egyetemben a selyemszövetgyártás valamennyi ágát felölelő termelést akartak ott megvalósítani.

A selyemszövet előállítását a XVIII.

században alig különbözött a maitól. A begubózott selyemhernyót forró gőzben vagy szárító kemencében megölték, a gubókat pedig szappanos forró vízzel teli katlanokba dobták. A szálát összeragasztó anyag feloldódott, és nyolc-tíz elemi szálát egyesítve motolláakra gombolyították a selymet. Ez volt a *deglomeratórium*, vagyis a *gombolyító* feladata; félkész terméke a sodratlan fonal volt motring alakjában. Ennek cérnázása (helytelenül fonása) a *filatórium*ban történt. Itt a motringot felcsévélték, és a rokkához hasonló szárnyas orsókön megsodorták a fonalat.

A korabeli filatóriumokban kör alakban vagy 100 orsó helyezkedett el, és ilyen orsósróhból olykor több emelet magasságban nyolc-tíz vagy még számosabb egység alkotott egyetlen tengelyről hajtott gépet. A kisebbeket ember vagy ló, a nagyobbakat vízikerek hajtotta. A renkívül bonyolult gépezetet, az ipari forradalom előfutárát a XIII. században Olaszországban találták fel. A sodrott selyemfonalat megfestették — még az egyszínű szövetet is fonalban színezték —, majd kézi szövőszékeken megszőtték, végül mángorlón fénnyezték, appetálták.

Mindezeket a műveleteket Eszéken akarták elvégezni a bevándorlók. Hajón indultak útnak Bécsből, de Eszékre sohasem jutottak el. Amikor 1777. március 18-án Óbudára érkeztek, a bécsi származású helyi jószágigazgató a hajdani

A mostani óbudai Corvin téren álló épület-tömb déli szárnya. Ennek földszinti helyiségében volt a Beywinckler és Höpfinger-féle selyemszövő manufaktúra

Zichy-kastélyban és ennek kerti házában szállásolta el őket és gépeiket. Lehet, hogy régi ismerősök voltak, lehet, hogy a környezet tetszett meg a manufaktúráknak, mindenesetre kérvényt nyújtottak be a királynőhöz, engedélyezze megtelepedésüket az uradalomban.

Az engedély birtokában azután évtizedekre Óbudán ragadtak. Egyikük 12. másikuk 13 széken szőtt különféle damasztokat, brokátokat, atlaszokat. Beywinckler legidősebb fia 1781-ben önállósította magát, és Pestre telepített üzeme még 1812 után is működött.

Ilyen előzmények után merült fel az a gondolat, hogy a kis kapacitású északi cérnázó mellé tervezett „második filatóriumot” ne a Szerémségben, hanem Óbudán állítsák fel, hiszen ott már dolgozott két selyemszövő és egy festő. Dél-Magyarország nyersselyem termelése ugyanis időközben annyira föllendült, hogy a lefejtett, de cérnázatlan gubók megromlottak, feldolgozhatatlanná váltak, és a magyar üzemek és mesterek olaszországi selyem behozatalára szorultak.

Mária Terézia 1780-ban meghalt, és fia, II. József, aki minden nagyszabású és újszerű gondolatért lelkesedett, azonnyomban elfogadta az olasz Facchini Pál javaslatát, hogy Óbudán egy teljesen gépesített filatórium állíttassék fel. A kis mezővároson kívül, a mai Rádl-árokknak nevezett patak mentén állt az úgynevezett kerti malom. Ha a helyiérdekű vonattal Aquincum irányában elhagyjuk a filatori-gáti állomást, egy kis hídon, patak fölött vezet át az út. Az ettől balra — egy fagyápotüzem telkén — látható nagy nyárfák ennek a kertnek az emlékei. Ott állították fel 1781—84 között Magyar

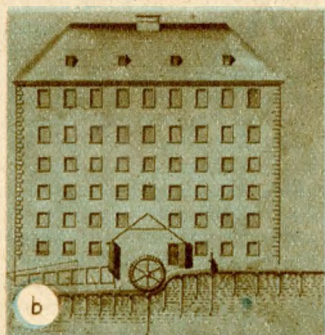
ország első gyárjellegű nagyüzemét, az ötemeletes, 3240 cérnázó és 1000 csévélfő orsóval működő selyemfilatóriumát. Teljesítménye elvileg elegendő volt a teljes magyar selyemtermelés cérnázására. A gépezet a kor legbonyolultabb, óraműnél is összetettebb, több mint 20 000 alkatrészből álló berendezése volt. Vízkerék hajtotta a négy fődémen keresztül haladó tengelyeket, és csupán az ötödik emeleti csévéelőket hajtották emberi erővel.

A legjobb nyugat-európai, főleg olasz tapasztalatok alkalmazása ellenére a gyár nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Ennek okát a pesti egyetem tanáiraiból 1785-ben kiküldött bizottság állapította meg. Jóllehet a 22 000 Ft értékű gép kifogástalan volt, a patak esése és főleg vízmennyisége nem volt elegendő a hajtásához. Emiatt az orsók egyharmada, sokszor a fele állandóan állt. Hiába cserélték ki a vízikereket nagyobbra, hiába beélték ki a patak medrét, hogy a víz el ne szivároгjon! Száraz esztendőben a gyár többet állt, mint működött, és ezért 1789-ben a vállalat tönkrement.

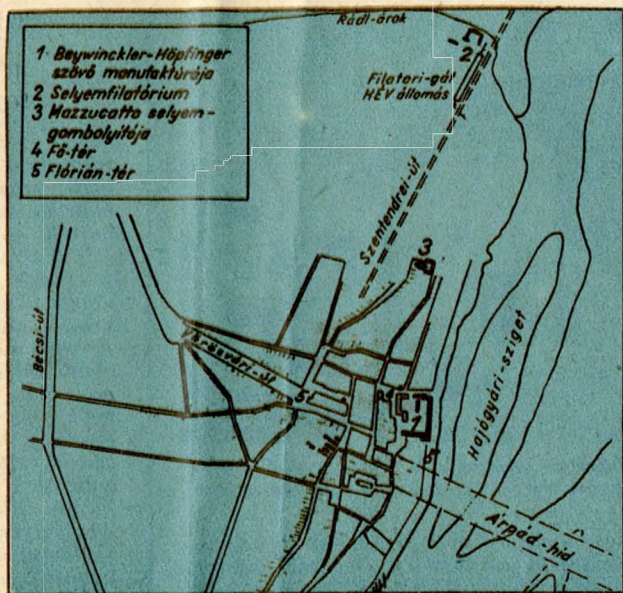
1784-ben egy Mazzucatto Ágoston nevű idős velencei selyemszakembert hívott Óbudára a kormányzat, hogy újszerű gombolyító módszert nálunk is vezesse be. A régi óbudai vámnál, a Miklós téren épült fel 1785-ben a 40 katlanos, ovális alaprajzú „deglomeratórium” (gombolyító). Minthogy kitűnően bevált, példájára hamarosan Szekszárdon, Faddon és Szlavóniában is létesítettek hasonló, de kisebb üzemeket. Mazzucatto 1814-ben, 99 éves korában bekövetkezett haláláig vezette a manufaktúrát.

Több ízben javasolta a leállított filatórium üzembe vételét is. A békásmegyeri

Az óbudai selyem-filatórium korabeli rajza; a: előlről, b: hátulról

Az óbudai
selyem-manufaktúrák
elhelyezése
egy korabeli térkép alapján

patakok és a Római-fürdő forrásának vizét akarta egyesíteni a Rádl-árokéval, ami kétségtelenül megvalósítható gondolat. Az olasz mester még szövődét és festődét is képzelte a szárnyépületekbe. A költségek azonban visszariasztották a kamarai tisztviselőket. A napóleoni háborúk idején pedig az épületet kiirtatták a katonaságnak.

A háborúskodás önellátásra kényszerítette az országokat, így Óbudán mégis felvirágozott még egyszer a selyemipar. Mazzucatto szerény keretek között felállította szövődéjét, és benne 1801-ben 30 széken fátlyat, bársonyt és szalagot gyártott. Büszkén jelentette, hogy a fátlyol egy részét Olaszországba exportálja. Egy másik olasz, Roscogni Károly is létesített Óbudán szövőüzemet. Ennek mintái is fennmaradtak. Ez az üzem 12 széken damasztot, taftot, atlaszt és rip-szet készített. Alapítója olyan selyem-szövőszékekkel tette ismertté nevét, amelyek termelékenysége duplája volt a régi-nek (1810-ben). Némely forrás szerint két, mások szerint négy szövetet állított elő egyidejűleg. A manufaktúra 1822-ben már 36 széket járatott, és 60 embernek adott kenyeret.

A bécsi kongresszus (1815) után olcsó osztrák, olasz és francia selyemszövetekkel árasztották el az országot. Beywinckler és Höpfinger időközben tönkrement.

A gombolyítót Mazzucatto halála után Roscogni selyemszövet-manufaktúrák felügyelete alá helyezték, de a 20-as évek végén mind a gombolyító, mind annak szövődéje abbahagyta működését. Ezzel az óbudai selyemipar alig félévszázad múltán megszűnt.

De a Mazzucatto-féle ovális gombolyító-épület, a „rundli”, sőt a nála korábbi lakóépület, amelyben a tanuló lányok és a mester éltek, ma is áll a Harrer Pál ucca és a Miklós tér sarkán. Alig változott valamit azonkívül, hogy udvarán már nincs kút, és a főző katlanokkal teli műhelyekből lakás lett. A korai klasszicizmus, az úgynevezett copf stílus bájos példányát a műemlékvédelem is felkarolta.

Az viszont csak a közelmúltban derült ki, hogy a két bécsi selyemszövő munkatermei szintén megvannak. Annak idején ugyanis az üzemnek az óbudai Főtérrel megközelíthető Zichy-kastélyból néhány év múltán el kellett költöznie. A bécsi levéltárban őrzött egyik térkép szerint ezt követően a már említett és most már pontosan meghatározható földszintes kerti házban működött hosszú évekig. Amikor a ma is meglévő kincstári raktár hatalmas tömbjét (az úgynevezett depót) felépítették, a manufaktúra épületét nem bontották le, hanem a többi szomszédos épület szárnyaihoz csatlakoztatva, emelet-ráépítéssel alakították ki a most is egy-

Mazzucatto Ágoston selyemgombolyítója mostani állapotában (az óbudai Harrer Pál utca és Miklós tér sarkán)

séges komplexumot. Ha észak felé tekintünk az Árpád-hídról a „depóra”, szembe-tűnik, a többinél valamivel alacsonyabb épületszakasz. Ennek földszinti részében volt a hajdani manufaktúra. A középső nagy teremben — ez most termelőszövetkezet-i ruharaktár — működtek a szövő-székek.

A legkevesebb emléket a nagyszabású filatórium hagyta hátra. „A maga nemében páratlan, szép épületről” 1824-ben még azt írják, hogy magányosan és elhagyatottan áll Óbuda határában. 1838-ban az árvíz a kis mezőváros 762 házából 673-at elpusztított. Alighanem akkor dőlt ez is össze, és köveit az újjáépítéskor használták fel. Az Archeológiai Közleményeknek egy 1854-ben megjelent cikke romnak nevezi, Rómer Flóris 1862-ben már csak nyomairól beszél.

Ma már csupán a neve él tovább egy dűlőnévben. A környékbeli mezőket már a XIX. század elején németül „Filatori Felder” elnevezéssel jelölték meg. Amikor azután az árvízvédelmi rendszer kiépítése során az Óbudát északról védő gátat emelték, természetesen Filatori-gátnak keresztelték el. Ennyit maradt a büszke vállalkozásból, no meg néhány költségvetés, leltár és elszámolás a levéltárban.

Endrei Walter